

Morálna epistemológia o relativizovaní skutočnosti subjektom a imunita subjektu proti manipulácii

Alžbeta Dufferová

(Ružomberok, SKOF 6.-8. septembra 2015)

Abstrakt

Štúdia sa zameriava na skúmanie hlavne dvoch problémov morálnej epistemológie. Prvým je relativizovanie skutočnosti subjektom, druhým imunita subjektu proti manipulácii iným subjektom alebo subjektmi. Inšpiruje sa na N. Hartmannovom diele *Základné črty metafyziky poznania*, čerpá z jeho výroku „Tak ako sa transobjektívne nachádza v predĺženom smere poznaného, tak sa nachádza vo vnútri transobjektívneho transintelligibilné, v predĺženom smere poznateľného.“ V poznaní je určitý úsudok, nevyhnutne viazaný na vlastnú skúsenosť, čosi ako keď sa niekto vyjadrí o niekom, že „je nečestný“ na základe toho, že ho poznal na vlastnej koži, že je taký. Aj keď poznávací proces má v sebe vždy niečo, čo je poznateľné, nie je neobmedzený. Má svoje hranice, za ktorými je oblasť transinteligibilného (čo niektorí mylne stotožňujú s iracionálnym). V oblasti transinteligibilného sa nachádzajú jednak súcna v sebe [Ansichsein, on-itself] (realita), jednak vlastné súcno [Fürsichsein, self-existence], ktoré umožňujú pôsobenie medzi subjektom a objektom. Ide v podstate o neznámu oblasť, ale zároveň o jedinu, čo vytvára medzi subjektom a objektom závislosť. Subjekt je spomedzi všetkých súcien ten „najaktívnejší“. Ako sa ale môže stať, že tento subjekt prestáva objektívne vnímať realitu? Ako je možné, že zas pri prekročení určitých hraníc subjekt získava imunitu voči ľudskej snahe o manipuláciu?

Úvod

V dvadsiatich rokoch minulého storočia sa Nicolai Hartmann zaoberal metafyzikou poznania, o význame ktorej hovorí v prvom vydaní svojho diela *Základné črty metafyziky poznania* v roku 1921. K druhému, upravenému vydaniu toho istého diela pridáva jednu kapitolu a odsek, ako aj chýbajúci „piaty diel“, ktorý zakončuje problematickú oblasť apriórnosti¹ v roku 1925. Podoprel v nej náuku o kategóriách, ktoré si vyžiadali ďalšie roky jeho tvrdej intelektuálnej práce.

¹ Tento piaty diel – Poznanie ideálnych predmetov – je pomerne rozsiahly traktát so štyrmi časťami (Ideálny predmet a ideálna apriórnosť s tromi kapitolami; Štiepenie ideálnej apriórnosti – so štyrmi kapitolami; Kategorický základný vzťah v ideálnej apriórnosti – so štyrmi kapitolami a Konsekvencie a hranice teórie

Disponujeme druhým, doplneným vydaním spomínaného diela, no jeho analýze sa venujeme iba čiastočne a so zameraním na cieľ, ktorý sme si vytýčili v tejto štúdiu, a to skúmanie predovšetkým morálneho aspektu poznania, čo závisí od prednostného zamerania bádateľa na hľadanie a štúdium pravdy. Práca je rozdelená do troch oblastí: prvá usiluje o detekciu metafyzických čŕt v procese poznania súvisiacich s morálnou náukou o poznaní (epistemológiou), druhá zisťuje príčinu a spôsob, akým dochádza k relativizovaniu skutočnosti poznávajúceho subjektu a je upriamená na analýzu fenoménu pravdy. Tretia časť skúma podmienky a okolnosti subjektu, ktorý sa stáva imúnnym voči manipulácii iným subjektom, prípadne spoločnosťou, hľadá spôsob dosiahnutia tejto imunity a reflektuje o význame imunity vo vzťahu teória – prax.

1 Metafyzické podklady v probléme poznávania a vzťah medzi poznaním a morálkou

Odkedy Kritika čistého rozumu vykorenila vieru v možné až nutné popasovanie sa s tradičnými metafyzickými problémami, vstúpila do filozofie namiesto starej nová, negativistická viera – presvedčenie o nutnosti vyhnúť sa akémukoľvek metafyzickému myšlienkovému smeru. Táto tendencia sa nezastavuje pri zrieknutí sa pozitívnych riešení, ale logicky ide ďalej, až po odmietnutie klásť čo len tie najjednoduchšie otázky². Na dôvažok sa odvažuje ešte nazývať svoju metódu kritickou. Tá sa však stala obyčajným kriticizmom³ a ten musíme s rozhodnosťou odmietnuť. Pokúsime sa oponovať kriticizmu a pozrieme sa spolu s Nicolai Hartmannom na problém poznávania z metafyzického fenomenologického zorného uhla.

1.1 Pravidlá metódy odhalenia metafyzických podkladov poznania

Na otázku v čom vlastne spočívajú metafyzické podklady problému poznávania a ako ich môžeme rozpoznať, odpovedá metóda logiky, ktorá nachádza priliehavé pravidlá. Prvým pravidlom je odstrániť zo skúmaného pola každé špecifické nastavenie a dôjsť k ideálnej vede, čiže k absolútnemu umu (*Vernunft*), ktorý ešte nie je skutočný poznávací subjekt. Subjekt sa môže k umu v najlepšom prípade iba pozdvihnúť, napríklad výchovou, určitou disciplínou. Pozdvihnutím sa subjekt dostáva do vzťahu s objektom, čím pole gnozeologického nastavenia subjektu sa pripraví na to, aby mohlo spustiť proces poznávania.

s tromi kapitolami) Porov. HARTMANN, N., (1925), Vorwort zur zweiten Auflage, s. V. In HARTMANN, N. (1925), *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis* s. 457-551.

² Mimochodom, všimnime si motto jubilejného 60. výročia založenia Viedenskej univerzity: „*Wir stellen die Fragen. Seit 1365*“ [Kladíme otázky <už> od <roku> 1365]. Týmto sa hlási k svojej tradícii a snahe seriózne riešiť skutočné problémy.

³ Porov. HARTMANN, N. (1925) *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*, s. 33-34.

Aktuálnosť pomeru napätia medzi subjektom a objektom, v ktorom boli zrušené všetky, pre logiku ľahostajné špecifické znaky, sa stáva takto podstatným. Ide o metafyzickú skutočnosť, ktorú osvetľuje jej vlastná transcendencia. Z logiky môžeme vyťažiť aj druhú zásadu: sylogistiku. Sylogistika totiž môže vyvodiť závery len z premís, ale samotné premisy nemôže dokazovať. V reťazci záverov musia hlavné predpoklady, ktoré sú prvé a všeobecné, nevyhnutne zostať nedokázané. Tie sa tam jednoducho dostali. Mohlo sa tak stať iba v prípade, že hlavné predpoklady boli sami v sebe vierohodné, teda a priori isté. Na ich apriórnosti stojí potom celý konštrukt tej ktorej vedy. Logika môže k tejto apriórnosti iba viesť, ale nemôže ju zdôvodňovať. Zdôvodnenie pripadá teórii poznania, čiže epistemológii. Nie je tomu inak ani s materiálom skutočnosti, z ktorej vychádza indukcia. Pozorovaním a experimentom ju možno zachytiť. Istotu týchto daností musí logika akceptovať, ale nemôže takto urobiť ani s vnímaním, ani s pociťovaním – poslednými zložkami istoty. Podobne ako s logikou, je to aj so psychológiou. Psychológia príležitostne predstupuje s nárokom stanoviť čo sa v povedomí deje, ale nemôže riešiť otázku istoty toho čo sa tam deje, lebo to je už gnozeologického charakteru.⁴ Hartmann si uvedomuje, že fenomenológia je mladý filozofický odbor, ktorý sa zatiaľ⁵ venuje iba logickej a psychologickkej stránke poznania, v ktorom je dôležité udržať dva smery: smer hore, k poslednému všeobecnému, a smer dole, k poslednému individuálnemu. Oba smery poukazujú na logické súvislosti metalogických počiatkov a vnútorných nadväzností, ktoré len logika môže vyriešiť, a to priamo v oboch naznačených smeroch otázky poznania, s vedomím, že ani jeden smer nedokáže problém poznania plne obsiahnuť. Podstatné črty poznania si vyžadujú širší základ. Fenomén poznania musí byť podaný tak, aby bol prehľadný a porovnateľný. Fenomenológia sa preto zdá byť vhodnou metódou.⁶

Fenomenológia poznania postupuje prácnou analýzou systematicky, krok za krokom, až k odhaleniu podstaty metafyzického vo fenoméne poznania. Je to totálne nová analýza, ktorú fenomenológia s rozhodnosťou uskutočňuje napriek tomu, že je to intelektuálne veľmi náročná úloha. Začína tým, že oddelí metafyzické od nie metafyzického a koncipované od nekonicpovaného. Je to síce stará a zabudnutá metóda, no nevyhnutná na prepracovanie protirečení fenoménu poznania a nevyhnutná na vytvorenie potrebného „rehabilitovaného“ modelu, ktorý nesmie zostať iba na úrovni deskripcie, ale má byť k dispozícii pre porovnávanie, skúšanie, fundovanie a svojou otvorenosťou má pripúšťať aj prípadný nesúhlas

⁴ Porov. HARTMANN, N. 1925. *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*, s. 36.

⁵ Poznámka: Sme v roku 1925, kedy sa realizuje druhé vydanie autorovej knihy.

⁶ Porov. HARTMANN, N. 1925. *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*, s. 36.

a skúmať ho. Vo všeobecnosti vychádza z toho, čo je dané, aj keď s veľmi širokým základom. Hartmann vo vedomí, že pre filozofiu nie je nič zodpovednejšieho ako voľba prvých východiskových bodov, inými slovami výber daných skutočností, a toho, čo je dané [*das Gegebene*] – sa zameriava na podstatu faktu poznania a na hľadanie jeho podstatných črt. Podstatu faktu poznania tvorí veda. Logický idealizmus vidí podstatu faktu poznania zúženým spôsobom, v orientácii na matematiku a na matematické prírodné vedy. Aké výhody to však môže mať, keď je zrejme napríklad, že už aj nevedecké povedomie je poznávajúcim povedomím? Sila matematiky síce podnecuje k vytvoreniu najvyspelejších koncepcií vlastnej transparentnej apriórnosti, ale výsledkom je len prehnaný dôraz na matematiku a iba na matematiku, čo podľa Hartmana je karikatúrou fenoménu poznania. Teória poznania by na matematickom podklade bola príliš schematická, aj keď relatívne pohodlná, no nebola by ničím iným, než opovrhnutia hodným oportunistom, nespravodlivým voči ostatným vedám. Ak sa už raz treba orientovať na vedu, tak potom na všetky vedy, nielen na matematiku. Je pravdou, že Hartmann vo svojom výskume o poznání pracuje s fenomenológiou, ktorej chýbajú niektoré pojmy, ale nutnú orientáciu na vedu má jasnú. Upozorňuje, že orientácia na vedu sa môže prejavovať dvojako. Buď ako scientizmus, ktorý vedu falšuje tým, že pre ňu vytvára aspekty s predsudkami, buď ako antiscientizmus, ktorý, aj keby bol zdravý, musel by sa brať s určitou rezervou. Plodné myslenie a jeho dokonalosť sa nachádza kdesi medzi oboma pozíciami. Fenomén poznávania sa totiž objavuje vo vedomí, ktoré začína filozoficky reflektovať. Vedomie disponuje jednak naivným, a jednak vedeckým poznaním. Určitá skepsa voči jednému i druhému poznaniu môže byť plodným disponibilným počiatkom. Lenže orientačné oblasti s tak širokým záberom protirečia prípustným formám filozofie.⁷ Treba preto využiť možnosť otvoriť nové cesty hľadania a vytvárania vhodných metód.

1.2 Význam „daného“ a výberu „daného“ vo fenomenológii

Keďže rozsah daného je takmer nekonečný, pre filozofiu je výber daného nesmierne dôležitý. Fenomenológia pri výbere daného vychádza z toho, že hľadá kde a ako fakt čistého poznania uchopiť. S Kantom vníma, že ho možno uchopiť vo vede. Videli sme, že logický idealizmus svojou užšou orientáciou stavia fakt čistého poznania na matematike a matematických vedách, vychádzajúc z tézy, že nič nie je dané. Oproti logickému idealizmu stojí pozitivistický intuicionizmus, ktorý vychádza z opačnej tézy, že všetko je dané. Ak pripustíme, že aj nevedecké poznanie je poznaním, potom musíme uznať, že fakt poznania nie

⁷ Porov. HARTMANN, N. 1925. *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*, s. 39-40.

je vyčerpaný faktom vedeckého poznania, ale že poznanie ako také presahuje aj nevedecké, aj vedecké poznanie. Iná skupina teórií zas vysvetľuje všetko na základe vnímania nerovností a objektívnej determinácie subjektívne chápaných nerovností. Na ich základe si potom kladie otázky a rieši problémy, hoci na tejto úrovni povedomia nie je všetko k dispozícii.

Existujú však aj také teórie, ktorých výsledky by bez determinácie nerovností nemohli obstať. A keďže nerovnosti závisia od daného napriek tomu, že samy nie sú dané, rozprestiera sa tu celé pracovné pole, ktorým sa zaoberá tretia oblasť poznania – filozofia. V pravom zmysle slova len toto pole je „dané“. Filozofia nahliada, že v skutočnosti nemôže byť ani to, že „všetko je dané“, ani to, že „nič nie je dané“, lebo pojem daného determinujú práve tieto dva extrémny. „Dané“ totiž sa líši od toho čo „nie je dané“, a teda „zanechané“ či „opustené“. „Dané“ je „časťou všetkého“. Ale už aj časť toho, čo je dané je obrovská. Vnímame tu tendenciu dvojzmyselného chápania daného. Buď vidieť len nebezpečenstvo neoprávneného prijatia, alebo vidieť ešte vážnejšie nebezpečenstvo – nebezpečenstvo jednostranného orientovania, ohraničeného výberu s prehliadnutím podstatných prvkov daného⁸. Hartmann v tomto bode vidí prameň najťažších omylov, a v tom mu treba dať za pravdu. Medzi „príliš mnohými podmienkami“ a „príliš málo podmienkami“ čiha nebezpečenstvo spreneveriť sa voči skúmanému problému. Môže dôjsť k tomu, že sa celý výskum stane zbytočným a s takýmto stavom vecí treba skoncovať, rázne vyzýva Hartmann. Len maximum vhodných podmienok môže zabezpečiť a udržať potrebný kritický postoj. Práca fenomenológie spočíva v usporiadaní a zhrnutí daného do jednoty deskriptívnych pojmov. Môže preto bez výčítiek a starostí o možné následky vypracovať tie metafyzické skutočnosti vo fenoméne poznania, ktoré nájde v oblasti jej prístupných podmienok.⁹ Otvára novú sviežu cestu, nezanesenú predsudkami storočí. Treba zdôrazniť, že takúto metafyzickú „odvahu“ nadobudla fenomenológia preto, lebo v podstate nerozlišuje medzi metafyzickým a nie metafyzickým. Rozlišovanie prenecháva aporetike¹⁰, teda umeniu diskutovať problémy, ktoré sa zdajú byť neriešiteľné pre absenciu vypracovanej teórie, a umeniu, pretože umenie nie je viazané na skutočné vyriešenie daného problému.

1.3 Fenomenológia poznania (vedenia)

Štruktúru fenomenológie poznania predstavuje starostlivo vypracovaná schéma, zložená z deviatich vrstiev či stupňov, z ktorých každá je poskladaná z ďalších troch až

⁸ Ako ľahko človek 21. storočia sklzne a nechá sa utopiť v banálnych veciach, pričom mu podstata uniká a ani to nezbadá, alebo príliš neskoro!

⁹ Porov. HARTMANN, N. 1925. *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*, s. 41-42.

¹⁰ Porov. HARTMANN, N. 1925. *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*, s. 42.

dvanástich článkov, v niekoľkých prípadoch ešte ďalej sa deliacich a vzájomne súvisiacich i do seba zapadajúcich zložiek. Niečo, čo je odrazom nesmierne namáhavej, poctivo dotiahnutej intelektuálnej práce, o ktorej sa zmieňuje aj Edita Steinová¹¹. Intelektuálna práca, ktorá môže viesť a aj nevyhnutne vedie k pravde, k podstate každého správneho filozofovania a ľudského uvažovania. Zjednodušená štruktúra fenoménu poznania by mohla vyzerať v troch krokoch asi takto: „detekcia“, „obraz“ a „určujúci transcendentný objekt“.

1.3.1 „Detekcia“

Analýza fenoménu poznania vychádza zo základného fenoménu „detekcie“. Konštatuje, že pri každom poznávaní stoja voči sebe poznávajúci a poznaný, subjekt a objekt, dvojica, tvoriaca prapôvodnú zreteľnosť, ktorá je vlastne transcendenciou¹² - dokonalosťou. Je tu jeden pre druhého, ich vzájomný vzťah je korelácia, súčinnosť. Vzťah poznania je teda obojstrannou, ale nenávratnou a nezameniteľnou súčinnosťou, ktorej funkcie sú podstatne rozdielne a prísne jednostranné. Funkcia subjektu spočíva v detekcii objektu, funkcia objektu spočíva v schopnosti túto detekciu subjektu umožniť a stať sa pre subjekt detekčným. Zo subjektu vychádzajúce „zachytenie“ transcendentného objektu s heterogénnymi sférami môžeme opísať ako uchopenie určitostí objektu a ich zaradenie alebo prijatie do sféry subjektu. Uchopenie určitostí subjektu môže subjekt vykonať len mimo seba, keď sa na seba „pozerá“ ako na objekt. Opak subjektu a objektu nezaniká vo väzbe, ktorá v poznávacej funkcii vzniká, ale nevyhnutne ostáva. Vedomie opaku sprevádza vedomie predmetu v subjekte ako esenciálny moment. Objekt zostáva vo svojom stave detekčného mimo subjektu a ako „predmet“¹³, teda stojaci oproti, čisto ako vedomie predmetu v subjekte. Subjekt ho nemôže pre seba urvať bez toho, aby seba neopustil, aby netranscendoval, ale ak transcenduje, nemôže si toto uchopenie uvedomiť.

1.3.2 „Obraz“

Druhým stupňom tejto skrátenej analýzy je „obraz“ objektu v subjekte, ktorý je nerefektovaným aktom poznania. Subjekt zisťuje, že je tu akýsi sekundárny predmet a začne skúmať jeho zloženie „naivným“ poznávacím aktom, ktorý je abstrakciou a ktorý nie je možné získať izolovane. Ide o veľmi zložitý akt, súvisiaci so všetkými možnými prvkami.

¹¹ Porov. STEIN, E. (1973), Husserls Phänomenologie und die Philosophie des hl. Thomas v. Aquino. In: NOACK, H. (Hrg.) *Husserl, Wege der Forschung* 40, Darmstadt, 61-86.

¹² Porov. HARTMANN, N. 1925. *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*, s. 43.

¹³ Je tu slovná hračka. V nemčine predmet je „Gegenstand“, „Gegenstehendes“ čo etymologicky znamená „stojaci proti“, naproti, zrejme pozorovateľovi, subjektu.

Hartmann pozoruhodne prichádza na to, že pri tomto akte je prítomný akýsi tretí, ktorý nie je ani subjektom, ani objektom, ktorý patrí do sféry subjektu a ktorý môže byť subjektom aj modifikovaný. Subjekt s objektom sa delí o formu objektívnosti, objektivity. Tam, kde je nejaký omyl alebo podvod, tam subjekt príde na to, že objekt považoval za čosi, čím v skutočnosti nie je. Toto rozlíšenie patrí tretiemu, ktorý sa vpravil do vzťahu poznania. Nie každé poznanie dokáže odhaliť klam alebo lož, ale táto schopnosť rozhodne patrí k podstate poznania. Tretí (akoby pozorovateľ) je popri subjekte a objekte vtkaný aj do ich vzťahu a je zároveň nezávislý tak od nich, ako aj od stupňa vedomia či bezvedomia subjektu. V čistom vedomí objektu v subjekte zmiznú „obrazy poznania“.

1.3.3 Transcendentný objekt ako určujúci

Tretí krok sleduje vystupovanie transcendentného objektu v roli určujúceho, definujúceho. Z predmetu (objekt) vychádza ten istý vzťah poznania ako zo subjektu, ale v opačnom smere. Predmet zasahuje svojimi určitosťami do subjektu, t. j. transcenduje do sféry subjektu. Je to akoby negatív snímania, realizovaného v subjekte, spočívajúci v transcendovaní subjektu do sféry objektu. Tieto druhy transcendovania však nie sú totožné, ani rovnocenné, sú len aspektmi vzťahu alebo určovania. Neustále treba mať na zreteli, že objekt prevažuje nad subjektom a že jedine objekt je určujúci, subjekt len určený. Tento vzťah neprichádza do úvahy pri „detekcii“. Podľa N. Hartmanna najvyčerpávajúcejšiu definíciu poznania podal Fichte: Poznanie je určenie subjektu skrz objekt.¹⁴ Subjekt aktívne určuje, ale je pasívne determinovaný objektom. Toto určenie je zásadne jednostranné a nezvratné. Objekt nie je určený subjektom, je určený len obraz objektu v subjekte. Obraz poznania v subjekte sa takto stáva „objektívnym“. Nie objekt, ale obraz objektu vo vedomí, a to za predpokladu, že obsahuje v sebe (podstatné) črty objektu. Vedomie takto dokáže rozlíšiť objektívny obraz objektu od samotného objektu a vie aj o tom, ako tento objektívny obraz objektu súvisí so samotným objektom. A práve táto súvislosť predstavuje charakter jeho vedomia objektu. Objekt a obraz objektu nie sú totožné, a to ani vtedy nie, keď sa obsahovo zhodujú. Subjekt sa vo vzťahu poznania správa voči objektu zásadne receptívne, čo ale neznamená, že musí zostať pasívnym. Subjekt pri detekcii predmetu zachováva spontánnosť, ale tá sa obmedzuje iba na obraz objektu, ktorý v ňom je. Na to, aby skonštruoval obraz a dal mu vlastný objektívny obsah, vlastní dostatok tvorivého priestoru, ale jeho postoj k samotnému predmetu je čisto

¹⁴ „Daher ist die richtigere und besser erschöpfende Fassung die von Fichte aufgestellte: Erkenntnis ist Bestimmung des Subjekts durch das Objekt.“ In HARTMANN, N. 1925. *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*, s. 46.

„zistujúci“. V nijakom prípade ho ako subjekt neurčuje, len ho berie na vedomie takého aký je. Recepčia objektu a spontánnosť voči obrazu sa ani tu vzájomne nevyklučujú. Transcendujúci charakter určenia subjektu prostredníctvom objektu platí nielen pre konkrétne veci, ale aj pre poznanie všetkých predmetov, teda aj abstraktných. Protiklad zostáva nezrušiteľný aj pri čisto priestorovo-časových veciach. Tak pri ideálnych predmetoch – akými je napríklad matematická veta – ako aj pri celkom individuálnych záležitostiach – akými môže byť pocit – tento protiklad vždy transcenduje. Poznávaný aj nepoznaný predmet zostáva stále nezávislý. Jedine v tejto nezávislosti objektu voči subjektu spočíva gnozeologický zmysel transcendovania, a nie v psychologickom vzťahu vonkajška s vnútrajškom subjektu. Túto skutočnosť N. Hartmann neprestáva zdôrazňovať. Zbaviť poznanie od psychologizovania považuje za také nutné ako zbaviť sa zúženého poznania zameraného na logiku a matematiku.

2 Miera relativizovania skutočnosti poznávajúcim subjektom ako odklon od pravdy

Poznávajúci subjekt relativizuje skutočnosť do takej miery, v akej vedome alebo nevedome sa odkláňa od pravdy. Ako k tomu dochádza? Predsa každý subjekt, ktorý chce poznávať, chce poznať pravé a pravdivé veci. Hľadanie a nájdenie pravdy zahŕňa v sebe niektoré veľmi náročné požiadavky, na ktoré môže zodpovedať len všestranne „vyvinutý“ a silný subjekt s pevnou chrbovou kosťou, čo vyniká v cnostiach (múद्रosť, statočnosť, miernosť, spravodlivosť, čestnosť, láskavosť, pravdivosť, pokora, vernosť, ohľaduplnosť, nesebeckosť, veľkodušnosť, atď.), presne tak, ako to učili antickí filozofi na vrchole svojej slávy. Prečo? Či je naozaj tak nutné do všetkého vsúvať etiku a morálku? Odpoveď dal už Sokrates, keď brojil proti sofistom, Augustín Aurelius, keď vystupoval proti akademikom a toľko silných osobností v dejinách ľudstva, keď zdvihli svoj hlas i životy proti toľkým demagógom všetkých čias! Rozdiel postoja týchto k dokonalosti blížiacich sa jedincov a postoja pohodlnej väčšiny nemožno za normálnych okolností vybadať, respektíve pokiaľ veci idú hladko. Vykryštalizujú sa až v konfliktnej situácii. V nej sa ukáže pravé zlato i každé blato. Dodnes to platí.

Čo je to „pravda“? Hartmann skúma pravdu ako fenomén a podrobne ju rozoberá. Obraz predmetu (pravdy) vo vedomí subjektu nie je identický s predmetom, je len čiastočným a často i neadekvátnym skresleným obrazom objektu (pravdy), a takým aj nevyhnutne zostáva.¹⁵ Môže byť nepravdivo vykreslený, sfaľšovaný, môže sa poriadne odchyľovať od

¹⁵ Hartmann ten skreslený obraz označuje výrazom „Ubbild“. Porov. HARTMANN, N. 1925. *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*, s. 54.

určenia predmetu. Môže byť dokonca aj nesprávny, ale musí byť použiteľný. Pre hodnotu poznania obrazu je dôležitý práve stupeň použiteľnosti a odchýlky. O skutočnom, autentickom „zážitku“ objektu prostredníctvom subjektu môže byť reč iba vtedy, keď ide o nejaký jasný výklad medzi obrazom a objektom, čiže, keď nejakým spôsobom možno nájsť črty objektu v obraze.

„Tu je koreň rozdielu medzi pravdou a nepravdou.“¹⁶ Pokiaľ ten súlad existuje, ide o pravé poznanie, ak je tu odchýlka, ide o nepravé poznanie. Skutočné poznanie je len také, ktoré je pravdivé. Nepravdivé poznanie je nesprávne poznanie, omyl, klamstvo, chyba alebo zlyhanie „detekcie“. Za následok to má, že predstavivosť ide na prázdne obrátky¹⁷, respektíve myslenie sa naviaže čisto na seba – na obraz, ktorý nie je viac obrazom poznania, ktorý by plne vlastnil formu „objektivity“, ale má pred sebou len čisto reálny objekt. V úzkom slova zmysle pravdivým alebo nepravdivým môže byť len obraz objektu, poznanie obrazu. Sám objekt nikdy nemôže byť ani pravdivý, ani nepravdivý. Objekt je nezávislý od vzťahu k poznaniu. Stojí mimo pravdivého a nepravdivého. Pravda nie je dualitou nejakého tvaru v sebe samom, ale iba vzťahu toho tvaru k inému, od neho nezávislého obrazu. Tento „transcendentný“ pojem pravdy, ktorý zodpovedá jedine transcendentnému poznávaciemu vzťahu – a tým fenoménu poznania v užšom zmysle, je pojmom aj naivného, aj vedeckého uvedomovania. Lebo toto uvedomovanie rozumie pod pravdou a nepravdou práve pokrytie alebo nepokrytie svojej predstavy s objektom v sebe jestvujúceho (*per se*) bytia. Nejde tu o nijakú vzájomnú, čisto imanentnú zmluvu či dohodu medzi zastúpeniami. Tento pojem pravdy zostáva, ako všetky iné fenomény, tiež nezávislý od toho, či ho možno teoreticky zdôvodniť alebo nie. Pravda a neprimeranosť obrazu poznania sú si vzájomne dokonale indiferentné. Obraz objektu vo vedomí môže byť vo svojej nedokonalosti použiteľný, ale aj obrátene, dokonalý obraz môže byť nesprávny, a teda nepoužiteľný. Neprimeranosť (neadekvátnosť) a nepravdivosť nie sú jedno a to isté, ani vtedy nie, keby sa v niektorom poznaní predmetu zhodovali.

Prvý príklad. Telefonistka je v kontakte s mnohými ľuďmi, ktorých nevidí, len pozná podľa hlasu. Nejako si ich musí predstaviť, hoci vie, že to absolútne nemusí zodpovedať skutočnosti. Keď k poznaniu s osobami dôjde, i k mnohým prekvapeniam, to vôbec nevádi, že sa ich podoba nestotožňuje s jej predstavami. Obraz, ktorý si o nich vytvorila, hoci bol nedokonalý, zostal použiteľný, lebo sa nezúžil iba na vonkajšiu podobu, ale aj na hlas, kvalitu

¹⁶ „Hier wurzelt der Unterschied von Wahrheit und Unwahrheit.“ HARTMANN, N. 1925. *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*, s. 56.

¹⁷ „Leerlaufende Vorstellung“, tamtiež, s. 56.

hovoru, spoľahlivosť vo vybavovaní, zabezpečení určitých vecí a podobne, ktoré boli omnoho podstatnejšie než vonkajší vzhľad osôb.

Druhý príklad. Je zbytočné poznávať veľkosť a krásu – dajme tomu vesmíru – ak údaje o ňom sú úplne zavádzajúce a nepravdivé. Darmo by sa v nich človek vyučil, a myslel si, že „vie“, v skutočnosti nemá o danom objekte ani správne, ani pravé poznanie, lebo jeho „vedomosti“ nezodpovedajú pravde a skutočnosti danej časti vesmíru. Tým pádom ani jeho „vedomosti“ nie sú vedomosťami. Existujú však „odborníci“, čo takéto „vedomosti“ predávajú. Šíria zdanlivú osvetu, v skutočnosti manipulujú ľuďmi, niekedy i verejnou mienkou v rôznom stupni.

3 Imunita subjektu voči manipulácii iným subjektom alebo spoločnosťou

Slovo „spontánnosť“ a „vnímovosť“ radi skloňujeme, spájajúc prvé so slobodou, druhé s citlivosťou a zmyslami.

N. Hartman pripisuje spontánnosť aposteriornosti a vnímavosť apriornosti¹⁸. Rozdiel medzi aposteriorným a apriorným poznaním nespočíva ani v myslení a pohľade, ale ani v spontánnosti a vnímavosti. Táto Kantova dispozícia zapadá výlučne do jedinej konkrétnej, totálne dôslednej situácie, do idealizmu. Poznanie a priori ukazuje neomylné na vnútorný charakter pohľadu. Predmet pod apriorným pohľadom nie je o nič menej predmetom sám o sebe ako je ním predmet empirického, aposteriorného pohľadu. Nie je spontánne vytvorený subjektom – a už vôbec nie myslením, ale je „zistený“ a sám nezávislý od toho, či bol alebo nebol „zistený“ (objavený), a to aj vtedy, keby bol čisto ideálny. Poznanie a priori označuje Hartmann za vnútornú alebo logickú vnímavosť. „Čisté myslenie“ obsahuje prvky čisto apriórne a „čistý pohľad“ obsahuje čisto aposteriórne prvky, a netýka sa výlučne priestorovo-časových predmetov. Myslenie sa neodlišuje od pohľadu výlučne v jednom jedinom prípade: pri jedinečnom spôsobe recipovania. Je to taký spôsob, pri akom sa vonkajšie stáva vnútorným a pri akom sa zisťuje, že reálne je ideálne, že jedine reálne je naozaj ideálne a pravé. Vtedy sa čistý moment myslenia stáva zároveň aj čistým momentom pohľadu – nahliadnutia, kontemplácie. V ňom potom nadobúda zmysel forma úsudku, pojmov i uzáverov.¹⁹

Spájanie nadobudnutého zmyslu formy úsudku, pojmov a konklúzií s otázkou imunity subjektu voči manipulácii iným subjektom alebo spoločnosťou je na mieste. Z uvedeného vyplýva, že medzi nimi je priamoúmerná závislosť. Čím jasnejší zmysel a forma úsudkov,

¹⁸ HARTMANN, N. (1925), *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*, s. 79.

¹⁹ Porov. HARTMANN, N. (192), *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*, s. 79.

pojmov a konklúzií, tým väčšia imunita subjektu voči manipulácii iným subjektom alebo spoločnosťou. Podľa tohto pravidla by boli rozumní ľudia vo výhode pred nerozumnými. A zdá sa, že je to naozaj tak. Rozumnosť je cnosť, ktorá sa nadobúda chceným cvičením. Rozumnosť nie je totožná s inteligenciou. Je veľa inteligentných, a predsa nerozumných ľudí. V evanjeliom podobenstve o desiatich pannách (Mt 25, 1-13) sa to tiež odráža. Nerozumné panny si neprinesli oleja do svojich lúčok a stálo ich to vyhostujúce „Nepoznám vás“ zo Ženíchovej svadby. A čo, ak manipulácia je úmyselne namierená na druhého? Ten, kto druhým vedome a chcene manipuluje, manipuluje predovšetkým sám so sebou, lebo ak pravdu úmyselne skrýva pred druhými, sám chodí vo tmách ako slepý a pravdu nikdy viac nenájde.

Záver

Nezaškodí pripomenúť si takmer zabudnutú schopnosť staro- a stredovekého človeka prísť k poznaniu aj prostredníctvom kontemplácie. Kontemplácia môže byť prirodzená, „svetská“, a nadprirodzená „božská“. Fenomenológia je metóda myslenia, ktorá napomáha k znovuzískaniu tejto stratenej a málo praktizovanej schopnosti (na jej prirodzenej úrovni, ale nevylučuje ani tú nadprirodzenú) a s ňou aj k nadobudnutiu väčšej imunity voči manipulácii v akomkoľvek zmysle. Fenomenológia túto rolu oživuje a naplňuje serióznou intelektuálnou prácou. Edita Steinová si ju preto vzala za svoju, dokonca bola presvedčená, že ňou bude možné preklenúť priepasť diskontinuity filozofického myslenia stredoveku s novovekom.

Grécke myslenie neodvodzovalo bytie zo vzťahu subjekt - objekt, ale zo vzťahu myslenia k bytiu. Podobne aj Tomáš Akvinský. Martin Heidegger a Karl Jaspers si v rokoch 1920-1963 vymenili viacero listov. Často v nich hovorili o pravde ako o *adaequatio* bytia (bytostí) *cum* s umom (rozumom). Je nutné stále sa vracieť k vete, ktorú vyslovil Parmenides a znova ju premyslieť: »τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι«. Totiž αὐτὸ [der Selbe] nemožno postaviť na tú istú úroveň ako myslenie νοεῖν alebo bytie εἶναι.²⁰

Nájdenie a udržiavanie súladu medzi teóriou a praxou, medzi myslením a konaním, ako aj medzi konaním a bytím predpokladá harmóniu vlastného súcna [Fürsichsein, self-existence] uprostred reality [Ansichsein, on-itself]. Morálna filozofia a etika tu majú hlavné slovo.

²⁰ Porov. MAYER, R. J. (2002), *De veritate: Quid est? Vom Wesen der Wahrheit. Ein Gespräch mit Thomas von Aquin*, s. V.

Použitá literatúra

HARTMANN, N. (1925), *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*. 2. vyd. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co. 1925, 551 s. ISBN bez.

HARTMANN, N., (1925), Vorwort zur zweiten Auflage, V-VI s., In HARTMANN, N. 1925. *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*. 2. vyd. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co. 1925, 551 s. ISBN bez.

MAYER, R. J. (2002), *De veritate: Quid est? Vom Wesen der Wahrheit. Ein Gespräch mit Thomas von Aquin*, Freiburg, Universitätsverlag Freiburg Schweiz, 557 s. ISBN 3-7278-1394-6. ISSN 1015-3497 (Stud. Frib.).

NOACK, H. (Hrsg.) (1973), *Husserl, Wege der Forschung* 40, Darmstadt.

STEIN, E. (1973), Husserls Phänomenologie und die Philosophie des hl. Thomas v. Aquino, in: NOACK, H. (Hrg.) *Husserl, Wege der Forschung* 40, Darmstadt, 61-86.

Autor

Doc. Dr. theol. Alžbeta Dufferová, PhD.

Katedra etiky a morálnej filozofie

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Hornopotočná 23

918 43 Trnava

E-mail: alzbeta.dufferova@gmail.com

alzbeta.dufferova@truni.sk

Web stránka: www.truni.sk